

פגשתי אדם

פרידה מבנימין תמוז
במלאת שנה להסתלקותו

מאת לב חקק

מידי פעם בפעם שירים, והוא פרסם אותם. נראה לי, ממרחק זמן, אם ניתן לכתוב דברים כאלה בענווה ובלי לפגוע בטעם הטוב, שתמוז קלט את כל השדרים שלי ברגישות מופלאה – אלה שבשירים ואלה שמחוצה להם. הייתי צעיר ותמים וביישן מעט וכולי עיסת שירים, מלא כבוד ודרך-ארץ לרוח ולכל העושים בה, מחשיב שיר טוב יותר מאשר את כל פעליו של ראש-הממשלה כולם. "ביחסו הפנימי ביותר אל החברה היה אדם פצוע, ורגשות פצועים איפיינו ביחוד את תקופת התבגרותו... תחושת זרות וניכור בצבצה שוב ושוב בשיחותיו" – כך כתב עליו יפה, לימים, דן צלקה ("ידיעות אחרונות", 28.7.89). מי שהוא עדין ורגיש ואיכפתניקי ואחראי ודורש מעצמו ומכבד את זולתו יכול להיות פצוע ולהכיר בפצעי זולתו, או להפוך לזר, להידרש לאגרסיה ולחיות בביטול או בסכסוך עם סביבתו. תמוז הכיר בך שתרבות וחולשה נולדות תכופות כצמד שאי אפשר להפרידו, והתענג על הזכות שנפלה לידו לאתר את הטוב ולסייע בהגשמתו. תמיד הרגשתי בו לא התנשאות, לא יחס פקידותי לשירה, לא זלוול בזולת ובמשמעות הכבוד כלפיו, לא יחס פטרוני ומתרברב ולא יחס מתנכר רשלני. האם כך רצה שתהיה ארצו, ומחאתו הייתה תוצאה של מפח-נפש ממי שהוא ציפה שיהיה "אור לגויים"? וכיאה לאדם חכם, שתמיד משאיר פתח לספק מתוך ענוות-רוח וכבוד לזולתו, נהר תמוז לתת לזולתו את הכוח של הספק: "אני אינני שופט. רק קורא, עם זכות החלטה לגבי פרסום ב"הארץ" – הוא כתב לי (20.10.69). ושנים אחר-כך, כשהוא מביע מועקה מבידיון הצמוד למציאות: "יאלב ייתכן שטעות בידי, ואני מפריז. לעולם אל תתפעל מדעת הזולת" (7.4.82).

ב-1977 יצא הרומן שלי "האסופים". בנימין תמוז כבר חזר לעריכתו ב"הארץ". שתי רשימות פרסמו על "האסופים" במדור שבעריכתו, ובעיקבותיהן כתבתי לו שאני עומד להיות בארץ בקיץ 1977, ואתקשר אליו כדי שניפגש. והיה קיץ ישראלי והיה קונגרס עולמי והיה ירח דבש שלי והיו טרדות, ובין כך וכך חלף קיץ ואת תמוז לא פגשתי. ובשדה-התעופה עט תמוז עלי,

ת בנימין תמוז פגשתי לראשונה בהיותי בן עשרים ושנים, לפני עשרים ושלוש שנה. שלחתי כמה משירי למדור "תרבות וספרות" של "הארץ". כעבור מספר ימים קיבלתי, להפתעתי הרבה מכתב אדיב ונדיב מבנימין תמוז, שערך אז את המדור, ובו הוא הודיע לי, שהוא ידפיס משירי, ושהוא מבקש לפגוש אותי במערכת. באוגוסט 1967 נפגשנו לראשונה. זו היתה פגישה משמעותית בחיי. התרשמתי מאוד מעדינותו ומרגישותו של תמוז. הוא קיבל את פני בפתח הדלת בסבר פנים יפות, בחום, ובאדיבות רבה הוביל אותי למושב, ו...מיד החל לחפש את ספר הטלפונים כדי לשים אותו מתחתיו, על כסאו. "אינני מוכן לכך שיורידו אותי ממרום שבתיי", טען בחיך באוזני. הוא הצליח לדובב אותי מייד, ולפתח בינינו שיחה אנושית חמה, ולגרום לי להרגיש בנוח לידו. לא הייתי רגיל בהארץ פנים כזאת. הייתי צעיר, מתנחם בשורות שירים שהיו מתחברות בי כמגן בפני מציאות שהנורמות המקובלות בה לא התקבלו על דעתי – "בוגר מעברה", בלי "קשרים" ובלי "היכרויות" ובלי "המלצות". והרי המציאות אז לא האירה לנו, יוצאי-המזרח, פנים. והינה דיברו שירי אל לבו של סופר חשוב, שהיה גם עורך של מדור ספרות מכובד. היכרתי תודה עמוקה לאיש הזר בעל הנימוסים היפים, שעשה בהצלחה להקל עלי במבוכתי והתרגשותי. לאחר שהתעניין בי ובמעשי והשמיע דברים לאוזניו של כל כותב שירים, הוא חזר וביקש שאוסיף ואשלח לו משירי.

אך זמן קצר ביותר עבר, ושלחתי לו, נלהב, שירים נוספים. והוא לא התעצל להשיב לי מייד: "מצאתי היום כמה משיריך... ואני משער כי חלה איזו טעות. זה עתה פרסמנו שניים משיריך היפים, ועד להדפסה הבאה – איייה – יחלפו כמה ירחים, כדי לתת שהות גם לאחרים לפרסם מכתביכם. מקווה אני שעד אז תוסיף לכתוב שירים טובים אף מאלה שראיתי". צעיר הייתי, וחשבתי שנעשה נס, והוא הזמין משירי להנעים לקוראי מדורו כל שבוע...

וכך, עד שתמוז נתמנה לקונסול תרבות בלונדון, שלחתי לו

"לא הייתי רגיל בהארט פנים
כזאת. הייתי צעיר... בוגר
מעברה, בלי קשרים, בלי
היכרויות ובלי המלצות —
והנה דיברו שיריי אל לבו של
סופר חשוב, שהיה גם עורך
מדור ספרות מכובד"

בוטה ונרגז ותוקפני ומאשים ונעלב וקולו רם — הכיצד הבטחתי ולא קיימתי ולא טרחתי אפילו להתקשר אליו. עמדתו נכלם ונדהם בפני עוצמת הכאב והתוקפנות שלו. לא העליתי אפילו על דעתי שפגישתנו נחשבה בעיניו. אני נמנעתי מפגישות מתוך התחבאות ואי־נוחות ומבוכה — והוא פירש זאת כשכחה וכזלזול והתנשאות. האם חשב ששכחתי לו זכות ראשונים? ואני הייתי נבון: כל כך הרבה הוקרה הייתה לי אליו — איך לישב את הדברים במקום שהמציאות והספרות נפגשות? ומובן מאליו שלא הרפיתי ממנו ולאחר שעה קלה התחלנו לבלות את הטיסה ללונדון בשיחת רעים, והוא אינו שוכח את ותרנותה העדינה של אשתי שהרגיעה אותי: "אל תדאג, אתי תוכל לדבר גם אחר־כך". התחלנו בחילופי מכתבים ולא נחה דעתנו עד שהוא היה בטוח בכך שנהא דעתי: "...והרי השלמנו השלמה גמורה במטוס, לאחר שהעליתי באזניך כל טענותי ואתה הפרכת אותן אחת לאחת, לשמחתי. ועתה אין בינינו אלא חיבה וידידות כתמיד". כאשר יצא "רקויאם לנעמן" (1978), הוא מיהר לשלוח לי עותק והפציר במכתבו שאכתוב לו מה דעתי. סתבתי לו את דעתי, תוך שאני מתייחס לכל ספריו שקדמו לאחרון. "יתגובתך על 'רקויאם לנעמן' כה נדיבה, עד שאני חשרגשי תודה מיוחדים לך" — הוא כתב בתגובה. ובעיני הלא סתיבת ספר היא נדיבות הכותב, בייחוד בספרות שאין האוחזים בה רואים חיים בעולמם. ובוודאי שאיני רואה טעם לחסוך בשבחי ספריו של מי שראוי לשבחים. ואת ספרי תמוז אני אוהב.

בדצמבר 1978 קיבלתי את תשובתו של תמוז: "את מכתבך... קיבלתי אמש... קיבלתי כאן קוטיאגי נהדר ומשכורת קטנה — מספקת למחיה צנועה — ונראה לי שמקום זה אידיאלי לעבודתי. אני עומד באמצע כתיבתו של ספר, שצורתו תהיה חידוש בשבילי, ואולי גם בשביל כמה קוראים. כשהיה הספר מוכן בדפוס — תהיה אתה בין ראשוני מקבליו". ובתשובה ללבטי קמח ותורה שהעליתי בפניו, הוא כתב: "מנסיוני אני למד, כי מי שרוצה לעסוק בתורה וביצירה — רצוי שיהיה פנוי מענייני פרנסה מאוסים, בגיל מוקדם ככל האפשר. אני אחרתי קצת, אבל עכשיו נדמה לי שלחמי ומימי בטוחים, אם יש דבר בטוח בעולמנו המסכן והמטורף. אבל אני צופה ירידה חריפה במה שהבריות קוראים 'ימת חיים', אבל אני מברך על 'ירידה' זו, מפני שלגבי היא רק עלייה של הנשמה".

בקץ 1979 נפגשנו בארץ, בביתו. אחת מפגישותינו ארכה שעות רבות. הוא היה מלא דעות וחוס וחיפוש אדם. ולא נפרד ממני עד שלא נתן לי את "חמש זכירות" — ובו נדפסו חמישה שירים שלו שכתבם בירושלים (1962), וחמישה תחריטי נחושת של אברהם אופק מלוויים אותם. זוהי מהדורה של 100 עותקים בלבד, ממוספרים וחתומים על־ידי תמוז ואופק, שנדפסה ב־

1971. 50 עותקים עברו לרשות כל אחד מהם, וסביר שלא הופצה עד היום. לאחר מותו של אדם אנו נוטים לייחס משמעויות גם למעשים של מה בכך. לי נדמה שהוא רצה שאשמע את הקול שלו בשירים אלה, שהוא רצה לוודא שקולו זה יגיע אלי, קול הבוקע משורשי הנשמה וממצה את חיי הבלנו עלי־אדמות. אני שוב מקשיב לקולך, בנימין: "...לימים צץ פרחי על מרומי הגדר.../ באחד הימים אחפש ואמצא/ את שרשי הראשון העיקש היבש/ כשתקום החצר מאפרה לתחיית המתים". והינה — אהבה ראשונה, שמקפלת בתוכה את הסודות כולם: "יילדה הייתה בירושלים.../ גרביה שחורים, ורודות ברכיה/ וריסיה סוגרים על האור.../ בעלותה במדרגות הייתה שוהה, את הברזל לפתה והרפתה/ בעלותה אל בית אמה.../ בעיקבותיה אני צועד מאז/ ולעולם איני טועה.../ בכל מקום שנשתייר חומה/ אני עוצר ומתנשם". ועוד: "אני הגבר עוטה ארגמן תחת בלוייו מסתופף היכלים תחת/ קמרונים עבשים. משוגע איש הרוח.../ האוכל/ בשוק דומה לכלב.../ אני פגעתי בבת כלבים ונתיראתי מפניהם/ וישבתי בתוכם. סורו מעלי". ועוד: "...אלה.../ גם אם תחיני לעת כל בוקר/ לא אאמין כי נגזר עלי לקום". ועוד: "איש היה בירושלים, במדבר מלון אורחים ביקשה נפשו.../ איש היה בירושלים. רבבות כמוהו". ועוד: "הימים ירוצו בלעדינו אל חדלוניהם. המעשים יעוטו/ בלעדינו על עצמם. הדברים הרבים יאמרו גם בלעדינו עד/ אין קץ, עד בלותם". והסוף: "אם זנחתי, אם שבקתי, אם מאסת גזרת כרת, אם רק שווא הייה/ מירוץ האבוקה במחשכי הזמן — אמור". הנה, בנימין, אני מקשיב לקולך הבוקע שוב משיר.

יבוא תמוז ויאמר את דברו שוב: "כיתות־כיתות נצטיירו לי בני־האדם, חלוקים ומרובדים במשטר קבוע. בראש הסולם מצויים מטורפים, נזירים, קנאים ונשרפים על קידוש־השם — אלו המשוררים... למטה מהם — אנשי־המדע. אף אלו אחוזים דיבוק של רוחניות, יורדים לשורשי המעשים, ממצויאים אמצאות ונדחפים בכוח, שאין להם שליטה עליו, לחדש חידושים בלא כל זיקה לצרכיו של משהו או לתביעותיו... למטה מהם — אנשי צבא ומלחמות. פגיעתם של הללו תמיד רעה, מפני שרוח תוקפנות מפעמת את גופותיהם הבריאים ויצרים של פגער־ע מטשטשים את השכל המועט המצוי בקדקדם... למטה מהם — אנשי מסחר וממון, אלו הם הערמומיים שבבני־האדם, בעלי שכלים בינוניים, נוהרים מאוד בסכנות ועטים לבזז בו ולשלול שלל בשעה שהזולת שרוי בחולשת־הדעת... בין אלו לאלו — במקום שאין לו מדרגה, מפני שהוא למעלה מן המדרגות ואף למטה מהן — אתה מוצא את העמלים בגופם, קהל עצום ורב... תמימים וברי־לב... ולמטה למטה — מכל מה שמנתי כאן, אתה מוצא את העסקנים והמנהיגים. ואלו סימניהם: בעלי־מומים הם: בקהלם אתה מוצא מרוח־אשך וכרות־שפכה, זה ומצורע, חולה עבת, פזל, גיבן וקיפח, תתן וחטוטרת, מוקצה מחמת מיאוס. שאפילו הזונות נמלטות מפניו, עד שהוא פורץ לו דרך..." ("אליקים: ספר ההזיות"). ואין הוא עצמו אלא אומן, שדרך המשוררים בעיניו גם הוא דמה ליצפור־שיר משוגעות, מענימות־זמר ביערות עד ליציאת הנשמה, וכל כולן לא באו לעולם אלא כדי לשיר אותו ולדרוש אותו על דרך הנגינה, שהיא אש עצורה בעצמותיהן שורפת ומכלה". ועד "הזיקית והזמיר" הוא הנעים זמירות ביערות, ועד יציאת הנשמה היתה נגינתו אש עצורה בעצמותיו. עצור. הקשב לה.

אוניברסיטת קליפורניה, לוס אנג'לס